

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Географічний факультет

ОЛШЕВСЬКА Ю.А.

***Туристсько-краєзнавча діяльність і
моніторинг географічного
середовища***

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

Київ - 2013

Олішевська Ю.А. Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища: навчально-методичний комплекс. –К., 2013. 50 с.

Рецензенти: *О.Ю. Дмитрук*, д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

О.В. Аріон к. геогр. н., доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Протокол № 2 від 19.02.2013

У навчально-методичному комплексі представлено розгорнуту програму з дисципліни "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" та методичні рекомендації щодо виконання практичних і самостійних робіт, а також детально розкрито теми практичних і семінарських занять, подано список рекомендованої літератури й перелік питань для підготовки до заліку.

Видання призначено для викладачів та студентів географічних факультетів вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Система поточного, модульного та підсумкового контролю.....	6
Навчально-тематичний план лекцій і семінарських занять за дугий семестр.....	7
Розгорнута програма дисципліни.....	8
Завдання для практичних і семінарських занять та рекомендації щодо їх виконання.....	9
Рекомендована література.....	14
Загальні рекомендації щодо вивчення дисципліни та виконання самостійних і практичних робіт.....	18
Перелік питань для підготовки до заліку.....	20
Додатки.....	23
Додаток А.1. Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України.....	24
Додаток А.2. Повноваження адміністрації навчальних закладів, яка здійснює туристські подорожі.....	28
Додаток А.3.Вимоги до формування туристських груп та учасників туристсько-спортивних походів.....	30
Додаток А.4. Вимоги до керівника туристської групи.....	34
Додаток А.5. Обов'язки і права керівника та заступника керівника туристської групи.....	36
Додаток А.6. Обов'язки та права учасника туристської подорожі.....	41
Додаток А.7. Оформлення маршрутної документації для проведення туристських подорожей з активними способами пересування.....	43
Додаток А.8. Вимоги до досвіду та віку учасників, керівників, заступників керівників 1-3-денних походів, екскурсій, а також експедицій без активних способів пересування та кількісного складу туристських груп у них.....	45
Додаток А.9. Вимоги до туристського досвіду учасників і керівників туристсько-спортивних походів.....	46
Додаток А.10. Основні нормативи туристсько-спортивних походів.....	47
Додаток Б. Організація харчування у поході.....	48

ВСТУП

Дисципліна "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" є спецкурсом для студентів 3 курсу, які навчаються за спеціальністю "рекреаційна географія", що читається в II семестрі в обсязі 36 годин аудиторних занять з них 14 годин лекцій, 14 годин практичних занять і 8 годин самостійної роботи. Закінчується заліком у II семестрі.

Мета і завдання навчальної дисципліни – ознайомлення й оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками з організації та проведення різних видів туристсько-краєзнавчої роботи, засвоєння основних понять, класифікацій й методик організації туристсько-краєзнавчої діяльності залежно від потреб споживачів туристичних послуг; розгляд історії розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності, визначення та аналіз загальних та регіональних особливостей просторової диференціації туристсько-рекреаційних ресурсів в межах географічних об'єктів регіонального рівня з метою набуття фахової підготовки. Крім того, зазначена дисципліна сприяє вихованню свідомого громадянина України, повагу до історичного минулого свого народу і толерантне ставлення до культурних і національних здобутків інших народів, бережливе ставлення до навколишнього середовища.

Предмет навчальної дисципліни – окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу адміністративного району великого міста або іншого населеного пункту. Ступінь освоєння і характер експлуатації рекреаційних ресурсів міст та приміських зон, їх стан та доступність, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в межах окремих регіонів та міст України.

Вимоги до знань та вмінь

Студент повинен знати: передумови формування туристсько-краєзнавчої діяльності на теренах України; основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи, особливості підготовки та проведення туристсько – краєзнавчих подорожей та екскурсій; правила

безпеки учасників туристських походів та змагань, при подоланні окремих перешкод, організації біваку; правила екологічної безпеки, збереження природи при проведенні туристських подорожей та змагань; види спортивного туризму та їх особливості; основні правила орієнтування на місцевості, порядок роботи з картою і компасом при орієнтуванні на місцевості; туристське спорядження для подорожі по рідному краю; основні вимоги до гігієни туриста в подорожі.

Студент повинен оволодіти методикою організації різних видів туристичної діяльності залежно від потреб туристів, їх фахових, вікових, національних особливостей; сформуванню необхідний рівень знань і умінь в організації краєзнавчого туризму в різних сферах туристичної діяльності.

Місце навчальної дисципліни в структурно-логічній схемі

Дисципліна "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" посідає одне з ключових місць у структурі підготовки фахівців з географії й менеджменту туристичної індустрії. Курс тісно пов'язаний з базовими дисциплінами природничо-наукового та гуманітарно-економічного циклів, що викладаються студентам за спеціальністю "Рекреаційна географія". Найтісніші логічні зв'язки дисципліна "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" має з курсами "Краєзнавство", "Основи раціонального природокористування, екологічної експертизи та аудиту", "Рекреаційна географія", "Основи географії рекреації та туризму" тощо.

Для повного оволодіння студентами знаннями з курсу "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" передбачено засвоєння ними матеріалу лекцій, самостійне вивчення програмного матеріалу, виконання практичних робіт, виступи на семінарах, участь у туристсько-краєзнавчих походах у позааудиторний час.

СИСТЕМА ПОТОЧНОГО, МОДУЛЬНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Контроль знань в рамках навчальної дисципліни здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100 бальною шкалою. Оцінювання за формами контролю 2 модульні контрольні роботи за семестр.

Система поточного, модульного та підсумкового контролю з навчальної дисципліни (кількість балів, які необхідні для отримання відповідної оцінки за кожний змістовий модуль впродовж семестру, кількість балів на залік).

Поточний контроль в межах кожного зі змістовних модулів максимально може бути оцінений за кожен вид робіт наступним чином:

- усна відповідь на семінарі – 5 балів;
- письмові контрольні роботи (на семестр 2 контрольні роботи) – 10 балів;
- практична письмова робота - 10 балів
- самостійна робота - 5 балів
- модульні контрольні роботи – 30 балів

За результатами кожного семестру студент отримує підсумкову оцінку за 100-бальною системою, яка розраховується як сума оцінок за кожен з двох модулів у семестрі та оцінки, отриманої на заліку за наступною формулою:

І семестр

	<i>Змістовий модуль 1 (ЗМ₁)</i>	<i>Змістовий модуль 2 (ЗМ₂)</i>	<i>залік</i>	<i>Разом (підсумкова оцінка)</i>
	30	30	40	100
Максимальна оцінка в балах	100	100	100	100

При цьому змістовний модуль оцінюється як сума балів за практичні й самостійні роботи та бали отримані за письмову контрольну роботу

При цьому, кількість балів відповідає оцінці:

1-34 – «не зараховано» з обов'язковим повторним вивченням дисципліни;

35-59 – «не зараховано» з можливістю повторного складання;

60- 74 – «зараховано»;

75 - 89 – «зараховано»;

90 - 100 – «зараховано».

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗА ДУГИЙ СЕМЕСТР

№ лекції	Назва лекції	Кількість годин			
		лекції	семінари/ лаборат., практичні	самост. робота	Інші форми контр.
Змістовий модуль 1					
1	Вступ до курсу туристсько-краєзнавча діяльність. Основні завдання краєзнавчо-туристичної роботи на сучасному етапі.	2	2	1	
2	Краєзнавчо-туристична справа на території України: історичний аспект.	2	2	1	
3	Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи. Розвиток туристично-краєзнавчої діяльності у навчальних закладах України.	2	2	1	
4	Підготовка до туристсько-краєзнавчої подорожі. Організація роботи керівника та учасників подорожі. Планування маршруту походу	2	2	1	
Модульна контрольна робота					2
Змістовий модуль 2					
5	Формування групи та розподіл обов'язків. Плани краєзнавчих екскурсій та походів. Кошториси на придбання спорядження, продуктів харчування, аптечки для походів	2	2	1	
6	Теоретична, практична та психологічна підготовка групи до виходу на маршрут. Вимоги щодо формування туристичних груп учнівської та студентської молоді	2	2	2	
7	Проведення подорожі та підведення підсумків туристського краєзнавчого походу. Звітна документація	2	2	1	
Модульна контрольна робота					2
ВСЬОГО		14	14	8	4

Загальний обсяг **36 год.**, в тому числі:

Лекцій – **14 год.**

Семінари/лабораторні, практичні – **14 год.**

Самостійна робота - **8 год.**

РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1 Теоретико-методологічні засади краєзнавчо-туристичної роботи. Об'єкт та предмет краєзнавчо-туристичної діяльності. Основні завдання краєзнавчо-туристичної роботи на сучасному етапі. Функції та види туристсько-краєзнавчої діяльності. Моніторинг навколишнього середовища й туристсько-краєзнавча діяльність.

Тема 2. Історія розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності. Розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності у XVIII—XIX ст. Основні тенденції розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності від початку XX ст. до сьогодення. Зародження туристично-екскурсійної справи. Діяльність краєзнавчо-туристичних товариств «Плай» і «Чорногора».

Тема 3. Напрями туристсько-краєзнавчої діяльності у навчальних та поза навчальних закладах. Основні принципи краєзнавчої діяльності і туризму в навчальних закладах. Організація туристсько-краєзнавчої діяльності у школах та позашкільних навчальних закладах. Розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності у вищих навчальних закладах України.

Тема 4. Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи. Види краєзнавчо-туристичної роботи залежно від способу пересування, за змістом, за метою, за тривалістю, за організацією подорожі. Форми краєзнавчо-туристичної діяльності: прогулянка, похід, екскурсія, експедиція, зліт, гурток, секція, клуб, товариство. Різновиди екскурсій. Категорії складності походів.

Тема 5. Організація та проведення туристсько-краєзнавчих подорожей. Підготовка до подорожі. Туристично-краєзнавчий цикл. Розподіл обов'язків між членами групи. Планування маршруту походу. Кошторис на

придбання спорядження, продуктів харчування, аптечки для походів. Групове та особисте спорядження для подорожей.

Тема 6. Загальна підготовка до подорожі. Теоретична підготовка: географічна, краєзнавча, топографічна. Практична підготовка: фізична, технічна й тактична. Психологічна підготовка членів туристської групи. Уникнення конфліктних ситуацій в процесі туристсько- краєзнавчої діяльності.

Тема 7. Вимоги щодо формування туристичних груп учнівської та студентської молоді. Повноваження адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристичні подорожі з молоддю. Оформлення маршрутної документації на проведення туристичних подорожей з активними способами пересування учнівської та студентської молоді.

Тема 8. Підведення підсумків туристсько-краєзнавчих походів. Оформлення звітної документації. Можливість використання зібраних матеріалів для організації експозицій, географічних вечорів, наукових семінарів.

Тема 9. Система державного моніторингу навколишнього середовища в Україні. Стаціонарні й пересувні джерела забруднення атмосферного повітря. Джерела забруднення вод та ґрунтів. Екологічна безпека та її складові. Екологічна політика.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Семінари, екскурсії та практичні заняття є обов'язковими та необхідними складовими навчально-виховного процесу. Вони передбачають створення умов для наближення змісту тем до реального життя. Періодичність екскурсій/походів і практичних занять на місцевості – два рази на семестр. Необхідною умовою організації екскурсій і практичних занять на місцевості є дотримання санітарно-гігієнічних вимог та техніки безпеки. Проведення екскурсій та туристсько-краєзнавчих походів можливе за рахунок годин відведених на самостійну роботу студентів, що забезпечить можливість найбільш раціонального використання аудиторних годин, які в основному спрямовані на здобуття теоретичних знань та психологічну, теоретичну й топографічну підготовку до походів та екскурсій.

На початку курсу планується проведення семінарів, що дозволить забезпечити теоретичну підготовку студентів. Окрім виступів на семінарі по основним питанням, запропонованих викладачем будуть враховуватись й доповнення.

Семінар1. Основні завдання краєзнавчо-туристичної роботи з учнівською та студентською молоддю на сучасному етапі

План

1. Мета, завдання та функції туристсько- краєзнавчої діяльності.
2. Історія розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності.
3. Розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності у XVIII—XIX ст.
4. Тенденції розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності від початку XX ст. до сьогодення.
5. Зародження туристсько-екскурсійної справи в різних регіонах України.
6. Діяльність позашкільних організацій з туристсько-краєзнавчої роботи в окремих адміністративних областях України.

Семінар 2. Особливості організації та проведення походів із різних видів туризму

План

1. Форми і напрями туристсько-краєзнавчої діяльності.
2. Особливості піших туристсько-краєзнавчих подорожей.
3. Особливості лижних туристсько-краєзнавчих подорожей.
4. Особливості водних туристсько-краєзнавчих подорожей.
5. Особливості гірських туристсько-краєзнавчих подорожей.

Семінар 3. Теоретична та практична підготовка туристичної групи.

План

1. Вимоги щодо формування туристичних груп учнівської та студентської молоді.
2. Фізична й технічна підготовка туриста.
3. Тактична підготовка туриста.
4. Психологічна підготовка учасників походу.
5. Спорядження для походу. Медичне забезпечення подорожі.
6. Протипожежна безпека в лісопарковій зоні, в туристських походах та краєзнавчих експедиціях.

Практичні роботи студентів спрямовані на здобуття та закріплення умінь і навичок необхідних для організації та проведення туристсько-краєзнавчої подорожі проводитимуться як в аудиторії так і на природі. Важливим етапом при вивченні дисципліни "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" є самоорганізація та самоосвіта студентів. Значна кількість завдань вимагає від них вміння самостійно вирішувати наукові задачі й творчо підходити до їх виконання. Важлива роль відводиться формуванню мовної культури, засвоєнню географічної,

краєзнавчої та туристської термінології, практичних навичок роботи з обладнанням, компасом, картографічними матеріалами, користування туристським спорядженням та обладнанням, виконанням топографічних робіт, свідомого ставлення до власного здоров'я.

Практичні роботи виконуються на стандартних аркушах формату А 4 й обов'язково мають бути підписані: ім'я та прізвище автора, група (бригада) назва роботи, джерела інформації, які були використанні при виконанні роботи.

Практична робота 1.

Підготовка до туристсько-краєзнавчої подорожі. Організація роботи керівника та учасників подорожі. Планування маршруту походу.

Студенти організують окремі групи (бригади) по 5-7 чоловік у кожній. Обирають керівника та його заступника, розподіляють обов'язки між іншими членами групи.

Використовуючи картографічні джерела та літературні матеріали про потенційний район подорожі члени бригади розробляють план та маршрут 3-4 часового походу, який пролягатиме по території одного з адміністративних районів м. Києва. Мета походу - ознайомлення з територіями, придатними для рекреаційного використання, їх територіальним розташуванням, транспортною доступністю, облаштуванням та ін.

Практична робота 2.

Використовуючи картографічні, статистичні й літературні джерела студенти визначають:

1. Природничо-краєзнавчі особливості районів проходження майбутніх подорожей.
2. Особливості забудови та межі житлової, промислової забудови й рекреаційних зон.

4. Наявність туристсько-рекреаційних ресурсів загального користування: природні та штучні водойми, парки, сквери та інші зони відпочинку.
5. Кількість пам'яток архітектури та їх сучасне використання.
6. Стаціонарні джерела забруднення навколишнього середовища.

Практична робота 3.

Перебуваючи на маршруті студенти визначають:

1. Стан води штучних та природних водойм, протяжність зарегульованого стоку річок. Рівень забруднення (можливість використання водойм для купання) чи наявні застережні таблиці «купання заборонено»; облаштування прилеглих до водойм територій, наявність чи відсутність організованих та несанкціонованих сміттєзвалищ.
2. Облаштування та розміри зон відпочинку: парки, сквери, лісопарки. Їх потенційна ємність, естетична привабливість та сучасний стан. Видове різноманіття деревних порід зелених насаджень.
3. Рівень збереженості пам'ятників архітектури, їх сучасне використання. З поміж загальної кількості пам'яток виділити ті, які використовуються як об'єкти екскурсійних маршрутів.
4. Наявність стаціонарних джерел забруднення, їх близькість до зон відпочинку та рекреації.
5. Ділянки району з найгіршими та найкращими геоекологічними умовами. Можливість організації коротко часової рекреації.

Під час подорожі окремі студенти призначаються для оформлення схеми маршрутів і проведення фотозйомки об'єктів спостереження.

Самостійна робота (виконується після проходження маршруту).

Написання звіту про проведений похід (екскурсію). Кожна бригада оформляє звіт в якому представлено опис об'єктів спостереження,

картосхема маршруту, додатки й фотоматеріали, розподіл роботи на кожного учасника, у змісті звіту вказується прізвище автора.

На титульній сторінці звіту обов'язково зазначають склад бригади.

План звіту:

1. Вступ
2. Зміст
3. Опис природних умов району проходження маршруту
 - 3.1. Природні та штучні водойми
 - 3.2. Рекреаційні території: парки, сквери, лісопарки
4. Історико-культурні об'єкти району
 - 4.1. Пам'ятки архітектури й містобудування
 - 4.2. Музеї
5. Геоecологічні умови району
 - 5.1. Стаціонарні джерела забруднення
 - 5.2. Стан атмосферного повітря, води та ґрунтів
6. Висновки
7. Список джерел
8. Додатки

Самостійна робота

За бажанням студент або бригада розробляє план проведення краєзнавчого вечора про місто Київ або інші міста України з використанням вікторин, ігор, загадок, кросвордів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Барков А.С. О научном краеведении //Вопросы методики истории географии. – М.: Географиз, 1961. – с. 71-78.
2. Барышева Ю.А. Формирование эколого-краеведческих знаний в школе. – М., 1997.
3. Бровдій В.М., Гаца О.О. Екологічні проблеми України. – К.: НПУ, 2000.
4. Бровдій В.М., Гончар А.Д., Гудзь Ю.П. та ін. Охорона природи. – К.: Генези, 1997.
5. Вайда Т.С. Формування екологічної культури студентів педвузів засобами туристсько-краєзнавчої діяльності: Автореф. дис. канд. пед. наук.: 13.00.01. – Херсон, 1998. – 17 с.
6. Возний О. Стан довкілля у м. Києві. Об'єктивно.//Вісник екологічної безпеки. 2012. - № 6. – с. 34-37.
7. Гавриленко О.П. Екогеографія України: навч. посібн. К., 2008.
8. Геренчук К.І., Раковська А.М., Топчієв О.Г. Польові географічні дослідження - К., 1975.
9. Даринский А.В. Вопросы туризма в школьном курсе географии. – М.: Просвещение, 1979.
10. Державна національна програма «Освіта. (Україна ХХІ століття)». – К.: Райдуга, 1994.
11. Дмитрук О.Ю., Щур Ю.В. Спортивно-оздоровчий туризм: навч. посібн. 2-вид. перероб. та допов. – К.: Альтерпрес, 2008.
12. Екологічний атлас Києва. 2003.
13. Екологія і закон: Екологічне законодавство України /Відп. ред. В.І. Андрейцев. К.: Юрінком інтер, 1998.
14. Збірник програм для гуртків, творчих об'єднань туристсько-краєзнавчого та екологічно-натуралістичного напрямів. /Укладач В.Ю. Іова. - Кам'янець-Подільський: ПП «МЕДОБОРИ – 2006», 2008.

15. Иванов П.В. Комплексность в туристско-краеведческой работе. – М.: ЦЭТС, 1977.
16. Кавиршин О.Г., Полонська Н.М. Актуальні питання екологічної освіти молоді в Україні // Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Серія географія. – Т. VIII.- вип. 8.- 2012.- С. 14-17.
17. Київ. План міста. Масштаб 1:27000. ДНВП «Картографія» 2000 р.
18. Київщинознавство: навч. посібн. /Упоряд. Б.О. Чернов, О.І. Потапенко. К.: Міленіум, 2007.
19. Клименко М.О., Прищепа А.М. Моніторинг довкілля. Підручник. – К.: «Академія», 2006.
20. Костиця М.Ю., Обозний В.В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995.
21. Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя.- К.: Реф.- 1998.
22. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм.- К.: Вища школа, 1994.
23. Крачило М.П. Організація роботи з географічного краєзнавства і туризму.- К.: УМКВО, 1988.
24. Курилова В.И., Сермеев Б.В. Справочник начинающего туриста. – Одесса, «Маяк», 1990.
25. Линчевский Э.Э. Психологический климат туристской группы. М.: Физкультура и спорт, 1981.
26. Обозний В.В. Туристсько-краєзнавча практика у педагогічному вузі: навч. посібник-практикум. - К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998.
27. Орієнтовні навчальні програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді / За заг. ред. Ю. В. Штангея. – К.: ІЗМН, 1996.
28. Полевие туристические лагеря.- М.: Владое, 2000.
29. Положення про рух учнівської молоді «Моя земля - земля моїх батьків» //Освіта, 1991. - 16 січня.

30. Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України /Наказ МОЗ України від 6 квітня 1999 № 96.
31. Програми гуртків юних екологів і дослідників природи для позашкільних установ і загальноосвітніх шкіл. – К.: Рад. школа, 1991.
32. Про утворення міжвідомчої комісії з питань моніторингу навколишнього середовища./Постанова КМУ від 17.11.2001 № 1551.
33. Прус І.Т. Краєзнавча робота в школі. – К.: Рад. школа, 1984.
34. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища м. Києва у 2011 році.
35. Савранчук Л.А. Туризм і краєзнавство. – Вип. 1.- Чернівці: Рута, 2004.
36. Савчук О.В. Краєзнавчий рух в Україні (кінець 50-х початок 90-х рр. ХХ ст.): Автореф. дис.. канд. істор. Наук: 07.00.01. – К., 1997.
37. Савчук М.В., Козловський О.Ю. Туристичні походи – один із шляхів екологічного виховання молоді. // Наука. Молодь. Екологія - 2005 (Зб. тез І міжвузівської науково-практичної конференції, 9-10 червня 2005 року). – Житомир: ВОД Житомирського ЦНТІ, 2005.
38. Совгіра С.В. Краєзнавчий підхід до екологічного краєзнавства. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998.
39. Тімець. О.В. Краєзнавство і туризм. – К.: Знання, 1999.
40. Туристично-краєзнавчі дослідження: періодичне видання. /Федерація профспілок України. Інститут туризму. Видається з 2002 року.
41. Туристськими стежками (довідник юного туриста). К.: Молодь, 1982.
42. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному закладі: організаційні та методичні аспекти: навч. посібник. /О.В. Тімець, В.С. Серебряй, Ю.А. Грабовський, А.Л. Шипко. – Умань. Візаві, 2006.
43. Україна. Туристична карта /1:1250000/, ДНВП «Картографія», 2008.
44. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні. - Київ: Вища шк., 2002.
45. Чернихова Е.Я. Учебные экскурсии по географии. М. 1980.
46. Юньев И. Б. Краеведение и туризм. – М.: Знание, 1974.

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНИХ І ПРАКТИЧНИХ РОБІТ

Успішне засвоєння знань з курсу "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища" можливе лише за умови систематичної роботи студента. Керуючись наведеною вище програмою та завданнями для семінарських занять й практичних і самостійних робіт та спираючись на конспекти лекцій, варто звернути увагу на самостійне опрацювання наукових публікацій – монографій, підручників, статей та ін.

Оскільки дисципліна "Туристсько-краєзнавча діяльність і моніторинг географічного середовища", тісно пов'язані з розвитком багатьох географічних та екологічних наукових напрямів, а саме краєзнавство, регіональна географія, спортивний туризм, рекреаційна географія, раціональне природокористування, геоecologia, урбоеcologia, варто звернути увагу на фундаментальні наукові роботи А.В. Даринського, М.П. Крачила, В.С. Преображенського, В.В. Обозного, В.Л. Петранівського, М.Й. Рутинського, О.В. Тімець, Є.В. Панкової, М.Ю. Костриці, О.О. Бейдика, О.Ю. Дмитрука, В.І. Мацоли, Ю.А. Грабовського, О.В. Скалій, Т.В. Скалій, Ю.А. Баришевої, Г.І. Рудька, О.М. Адаменка, Я.Б. Олійника, П.Г. Шищенка, О.П. Гавриленко, В.Е. Некоса, О.М. Русака, Т.Л. Меліхової, В.А. Карпенка, Ю.М. Соколова, І.М. Волошина та ін.

Питання стосовно моніторингу навколишнього середовища широко представлені на офіційних сайтах міністерств і відомств, що проводять систематичні спостереження за станом навколишнього середовища та оформлюють відповідні доповіді та звіти доступні для широкого кола зацікавлених осіб, в тому числі і з метою вільного поширення інформації про екологічні умови та надзвичайні ситуації в межах держави та окремих регіонах.

До уваги студентів відповідну інформацію можна отримати на сайтах:

www.menr.gov.ua – Міністерство екології та природних ресурсів України.

www.ecologiya.kiev.ua – Державне управління охорони навколишнього природного середовища в місті Києві.

www.mns.gov.ua – Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Зазначені державні органи видають друковані Національні доповіді про стан навколишнього середовища в Україні, а також Регіональні доповіді про стан навколишнього середовища в окремих областях України та містах Київ і Севастополь.

При підготовці до семінарських й практичних робіт не варто недооцінювати такі джерела інформації як популярні, науково-популярні та довідкові видання та інтернет-ресурси. Завдяки інтенсивному розвитку туризму та туристсько-краєзнавчої діяльності протягом останніх років публікується багато путівників, енциклопедій та словників, все частіше використовуються їх електронні версії, а на багатьох довідково-пошукових сайтах розміщують інформацію про туристсько-рекреаційні ресурси, туристсько-краєзнавчі клуби, гуртки та їх діяльність.

Як вже зазначалося раніше, кожна практична чи самостійна письмова робота повинна бути оформлена на стандартних аркушах паперу формату А4, й містити відомості про назву роботи та вихідні дані про її виконавця.

При оформленні звіту бригади необхідно на титульній сторінці вказати назву та перелік виконавців, у змісті виділити авторів, що оформляли окремий пункт (частину) звіту.

Під час перевірки письмових робіт враховується не лише зміст, але й грамотність їх написання, логічність й послідовність викладу матеріалу, якість й точність графічних робіт.

ТИПОВЕ ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант 1.

1. Основні принципи туристсько-краєзнавчої роботи.
2. Вкажіть основні критерії класифікації туристської діяльності
3. Організаційні форми проведення туристсько-краєзнавчої діяльності.
4. В чому полягає топографічна підготовка до походу?

Варіант 2.

1. Завдання туристсько-краєзнавчої діяльності.
2. Основні вимоги до організації та проведення туристичних походів з учнівською та студентською молоддю.
3. Обов'язки та права керівника туристичної групи.
4. Медичне забезпечення подорожі.

Варіант 3.

1. Функції туристсько-краєзнавчої діяльності.
2. Особливості туристсько-краєзнавчої діяльності у XVIII – XIX ст.
3. Основні види туристсько-краєзнавчої діяльності.
4. Психологічна підготовка туриста.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Об'єкт, предмет і завдання туристсько-краєзнавчої діяльності.
2. Основні напрями туристсько-краєзнавчої роботи.
3. Етапи розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності.
4. Тенденції розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності в XXI ст.
5. Основні форми організації туристсько-краєзнавчої діяльності.
6. Функції та види туристсько-краєзнавчої діяльності.

7. Напрями туристсько-краєзнавчої діяльності учнівської та студентської молоді.
8. Джерела туристсько-краєзнавчої інформації.
9. Основні методи туристсько-краєзнавчих досліджень.
10. Екологічний підхід до туристсько-краєзнавчої роботи.
11. Вимоги до організації та керівників туристсько-краєзнавчих досліджень.
12. Мета і завдання еколого-краєзнавчої стежки.
13. Особливості дослідження стану атмосфери під час краєзнавчих досліджень.
14. Методи визначення естетичної привабливості території.
15. Дослідження рельєфу в процесі туристсько-краєзнавчої роботи.
16. Особливості екологічної діяльності під час походів.
17. Історичні джерела в краєзнавчій роботі.
18. Методи дослідження рослинності під час туристсько-краєзнавчих походів.
19. Особливості дослідження історико-культурних об'єктів під час туристсько-краєзнавчих походів.
20. Особливості дослідження природних та штучних водойм під час краєзнавчих досліджень.
21. Основні етапи створення краєзнавчої експозиції.
22. Безпека в туристсько-краєзнавчих походах.
23. Туристично-краєзнавчий цикл.
24. Особливості організації та проведення туристсько-краєзнавчих вечорів й конференцій
25. Туристсько-краєзнавчі зльоти й змагання.
26. Мета створення та основні завдання шкільних краєзнавчих музеїв.
27. Принципи проведення туристсько-краєзнавчої роботи в навчальних закладах України.

28. Роль позашкільних установ в розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності учнів.
29. Особливості краєзнавчих екскурсій.
30. Екологізація освіти: мета, завдання, напрями реалізації.
31. Моніторинг навколишнього середовища. Його суть та значення.
32. Джерела хімічного забруднення атмосферного повітря.
33. Джерела забруднення ґрунтів та поверхневих вод.
34. Шумове та електромагнітне забруднення.
35. Державні органи влади, що регулюють питання моніторингу навколишнього середовища та екологічне законодавство України.
36. Якість життя населення.
37. Водокористування та водоспоживання.
38. Землі оздоровчого та рекреаційного призначення.
39. Озеленення населених пунктів.
40. Використання ґрунтів та їх охорона.
41. Біотичні ресурси, їх раціональне використання та охорона.
42. Правові основи охорони атмосферного повітря.
43. Екологічна безпека та її складові.
44. Суть понять «геоекологічний стан» та «геоекологічна ситуація».
45. Чинники, що спричиняють геоекологічний стан урбанізоних ландшафтів.
46. Проаналізуйте і оцініть геоекологічну ситуацію в одному з районів міста Києва.
47. Природоохоронні комплекси. Дайте їх визначення, наведіть приклади поширення в окремих районах України.
48. Оновні групи природоохоронних заходів.
49. Показники, що характеризують стан навколишнього середовища.
50. Екологічне картографування.
51. Міжнародне співробітництво у сфері моніторингу навколишнього середовища.

ДОДАТКИ

Затверджено
Наказом Міністерства освіти України
N 96 від 06.04.99

Зі змінами внесеними відповідно до наказу Міністерства освіти України
N 237 від 24.03.2006 "Про внесення змін до Правил проведення туристських
подорожей з учнівською та студентською молоддю України"

Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України

Загальні положення

1.1. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України (далі - туристські подорожі) розроблені з метою збереження життя і здоров'я учнівської та студентської молоді під час проведення навчальними закладами, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, навчально-виховної роботи з туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти.

1.2. Навчальні заклади під час підготовки та проведення туристських подорожей керуються Положенням про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 16.05.2005 N 295, зареєстрованим Міністерством юстиції України 01.06.2005 за N 601/10881, Єдиною спортивною класифікацією України з видів спорту, що не входять до програми Олімпійських ігор, а також цими Правилами.

1.3. Дія цих Правил поширюється на навчальні заклади, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, та

органи управління освітою, що організують проведення туристських подорожей.

1.4. Туристські подорожі проводяться шляхом формування туристських груп у різноманітних організаційних формах: екскурсії, експедиції, походи, з використанням активних форм пересування за визначеним маршрутом, під час проходження якого можливе подолання природних перешкод: перевалів, порогів, печер тощо різних категорій та ступенів складності (далі - туристсько-спортивні походи).

1.5. Експедиції в залежності від мети та напрямку роботи можуть бути краєзнавчі, наукові тощо.

Ділянки маршрутів експедицій, що відповідають вимогам до туристсько-спортивних походів з певного виду туризму або ж під час проходження яких долаються локальні перешкоди, характерні для походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування. Категорія складності для таких маршрутів встановлюється, як і для туристсько-спортивних походів.

Туристський досвід і вік керівників, заступників керівників та учасників експедицій без активних способів пересування повинні відповідати вимогам, що додаються (Додаток А. 8.).

1.6. Туристсько-спортивні походи поділяються за видами туризму і рівнем складності.

За видами туризму походи поділяються на пішохідні, лижні, гірські, водні, велосипедні, спелеологічні, автомобільні, мотоциклетні, вітрильні. Можливе проведення комбінованих походів з елементами різних видів туризму.

За рівнем складності туристсько-спортивні походи поділяються в залежності від технічної складності, кількості природних перешкод, протяжності, тривалості на категорійні - з I до VI категорії складності та некатегорійні.

Категорія складності туристсько-спортивного походу визначається відповідно до основних нормативів туристсько-спортивних походів та чинними Правилами змагань зі спортивного туризму.

До некатегорійних туристсько-спортивних походів належать походи, що мають складність, протяжність і тривалість, меншу від установленної для маршрутів I категорії складності.

1.7. Тривалість туристсько-спортивних походів повинна бути компактною за часом і визначається з урахуванням основних нормативів. У разі збільшення протяжності маршруту, кількості та складності локальних перешкод, проведення краєзнавчої роботи, а також за рахунок днів, потрібних для проведення розвідки маршруту та резервного часу в разі негоди, тривалість походу може бути збільшена. Розриви між окремими частинами походу більше 3 днів не допускаються.

Збільшення тривалості походів за рахунок днів для проведення краєзнавчої роботи на маршруті допускається лише для походів, складність яких не перевищує II категорію.

1.8. Експедиції та туристсько-спортивні походи в залежності від території проведення поділяються на місцеві та дальні.

До місцевих належать експедиції та туристсько-спортивні походи, що проводяться в межах Автономної Республіки Крим або області. Допускається вихід у сусідні території, якщо це обумовлено адміністративно-територіальним розташуванням навчального закладу, який здійснює подорож, фізико-географічними особливостями місцевості та логічністю побудови маршруту.

Усі інші експедиції та туристсько-спортивні походи вважаються дальніми.

1.9. Категорійні, дальні ступеневі туристсько-спортивні походи, а також місцеві ступеневі походи 2-3 ступенів складності проводяться за умови розгляду маршрутних документів у туристській маршрутно-кваліфікаційній

комісії навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України (далі - МКК), що мають відповідні повноваження, та позитивного висновку.

Для місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів включно, у яких не передбачається подолання категорійних перешкод, а також екскурсій отримання позитивного висновку МКК не потрібне.

1.10. Туристські групи учнівської та студентської молоді (далі - туристські групи), які використовують для руху автомобільні дороги та вулиці, судноплавні водні шляхи, території заповідників, заказників, національних парків, прикордонну зону тощо, зобов'язані діяти у відповідності до вимог, що визначають порядок користування цими шляхами та перебування на зазначених територіях.

1.11. Під час проведення експедицій і туристсько-спортивних походів з учнівською та студентською молоддю забороняється безпідставний поділ груп на підгрупи.

Поділ групи на підгрупи здійснюється у разі потреби проведення розвідки окремих ділянок маршруту; організації базового табору, проміжних пунктів зберігання продуктів харчування та спорядження; проведення радіальних виходів на маршруті з поверненням до початкового пункту виходу; виникнення та ліквідація наслідків аварійної ситуації, потреби надання допомоги іншим туристським групам або окремим громадянам.

Повноваження адміністрації навчальних закладів, яка здійснює туристські подорожі

1. Адміністрація навчальних закладів, які здійснюють туристські подорожі, приймає рішення про їх проведення самостійно без погодження з органами державного управління освітою та несе відповідальність за підготовку, успішне проведення туристських подорожей, їх педагогічну доцільність та результативність.

2. У разі прийняття рішення про проведення туристської подорожі адміністрація навчального закладу зобов'язана:

2.1. Сприяти успішній роботі туристської групи з підготовки та проведення подорожі, систематично контролювати хід її підготовки.

2.2. Видати наказ про проведення туристської подорожі, у якому: визначити мету, район, термін проведення, категорію, ступінь складності експедиції або туристсько-спортивного походу; призначити керівника туристської групи та його заступника (заступників, помічника, помічників); обумовити відповідальність керівника та його заступника за збереження життя і здоров'я учасників протягом усього часу подорожі; затвердити персональний склад учасників, маршрут та план проведення подорожі; визначити, у разі потреби, порядок дій керівника групи при плановому поділі групи на підгрупи, а також кандидатури керівників підгруп, їх заступників (помічників).

Для місцевих експедицій з активними способами пересування і туристсько-спортивних походів тривалістю більше 4 днів, дальніх походів та відповідних експедицій з активними способами пересування наказ видається після отримання позитивного висновку МКК.

2.3. Провести інструктаж керівника туристської групи та його заступника (заступників) з питань охорони праці та техніки безпеки під час

подорожі з дітьми згідно з вимогами Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01.08.2001 N 563, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20.11.2001 за N 969/6160, з обов'язковою реєстрацією в журналі встановленого зразка.

2.4. Після отримання висновку МКК про можливість проведення туристської подорожі видати керівнику підписані і завірені печаткою: наказ про проведення туристської подорожі, посвідчення про відрядження керівника та його заступника, а також завірити печаткою закладу туристські маршрутні документи групи: маршрутний лист - для некатегорійних туристсько-спортивних походів, маршрутну книжку - для категорійних походів.

2.5. Контролювати відправлення керівником туристської групи повідомлення, форма якого додається (додаток 6), до відповідної аварійно-рятувальної служби, яка обслуговує територію, де проводиться експедиція або туристсько-спортивний похід, не пізніше ніж за 10 днів до виїзду групи на маршрут (за наявності рекомендації МКК) і вести контроль за дотриманням групою термінів проходження маршруту.

2.6. У разі порушення туристською групою встановлених контрольних термінів проходження маршруту терміново встановити зв'язок з територіальними органами управління освітою та відповідною аварійно-рятувальною службою для з'ясування місцезнаходження групи та надання їй, при потребі, допомоги.

2.7. Після завершення туристської подорожі заслухати повідомлення керівника туристської групи та його заступника на педагогічній раді, розмістити кращі матеріали, зібрані під час подорожі, у навчальних кабінетах, музеях, на виставках, оформити відповідні документи на присвоєння спортивних розрядів учасникам походів, результати діяльності керівників урахувати при їх атестації та заохоченні.

Вимоги до формування туристських груп та учасників туристсько-спортивних походів

Туристські групи формуються з числа учнів загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і студентів вищих навчальних закладів, які об'єднуються на добровільних засадах за спільними інтересами, мають відповідний туристський досвід і підготовку для участі в запланованій туристській подорожі.

Досвід та вік учасників екскурсій, експедицій і походів, керівників, їх заступників мають відповідати вимогам, що додаються (додатки А.8. та А.9.).

1. До участі в категорійних і ступеневих туристсько-спортивних походах та експедиціях з активними способами пересування допускаються, як виняток, учні віком, меншим на рік від дозволеного, у разі отримання ними теоретичної та практичної підготовки протягом року на заняттях у туристських гуртках навчальних закладів та за наявності медичного дозволу.

Учасники експедицій і некатегорійних туристсько-спортивних походів з активними способами пересування, що включають елементи категорійних походів, а також категорійних походів, що включають елементи походів більш високих категорій, повинні відповідати вимогам до учасників і керівників походів вищих категорій складності, елементи яких включені в дану подорож.

2. Якщо в експедиції або туристсько-спортивному поході беруть участь 3 або більше туристських груп із загальною кількістю не менше 30 учнів або студентів (для походів II - VI категорій складності - не менше 20) і їх маршрути та графіки руху в цілому збігаються, то можливе покладання загального керівництва цими групами на спеціально призначеного старшого керівника. У цьому разі всім керівникам зараховується досвід керівництва подорожжю.

3. При проведенні екскурсій (крім автобусних) з учнівською та студентською молоддю в межах населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, призначення заступника керівника туристської групи не є обов'язковим.

При проведенні екскурсій з учнівською молоддю (крім автобусних) та із студентською молоддю на будь-яких видах транспорту, пов'язаних з виїздом за межі населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, керівний склад туристської групи комплектується відповідно до вимог, що висуваються до складу керівників місцевих некатегорійних походів.

При проведенні автобусних екскурсій керівний склад туристської групи комплектується згідно з вимогами Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.97 N176.

4. Кількісний склад туристської групи, яка бере участь у туристській подорожі, визначається керівником групи спільно з адміністрацією навчального закладу з урахуванням вимог, що додаються (додатки 2 і 4).

При проведенні автобусних екскурсій кількісний склад екскурсійної групи визначається з урахуванням кількості місць для сидіння в автобусі.

5. Учасники комбінованих туристсько-спортивних походів, що включають ділянки маршруту з різних видів туризму, повинні мати відповідний туристський досвід для проходження таких ділянок.

6. Учасники туристсько-спортивних походів, що проводяться в міжсезоння (час з несприятливими для даного виду туризму природними умовами), повинні мати відповідний туристський досвід участі в таких походах або в походах тієї самої категорії складності, що проводяться в звичайних умовах.

7. Учасники туристсько-спортивних походів, у яких передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинні мати відповідну підготовку та досвід проходження таких самих локальних перешкод,

складність яких на півкатегорію нижче максимальної у запланованому поході (для водного та спелеотуризму - на категорію). Одна третина учасників таких походів (крім походів IV-VI категорій складності) можуть мати досвід проходження таких самих локальних перешкод на дві півкатегорії складності нижче.

8. Учасниками туристсько-спортивних походів II-VI категорій складності можуть бути учні та студенти відповідного віку, які мають досвід участі в походах на одну категорію складності нижче заявленого в будь-якому виді туризму, якщо вони мають досвід подолання локальних перешкод, характерних для цього маршруту, на одну півкатегорію нижче.

9. До участі в туристсько-спортивних походах I і II категорій складності допускаються учні віком менше за визначений в основних вимогах до віку та кількісного складу учасників туристських походів, що додається (додаток А. 8.), але не більше 20 відсотків від загальної чисельності туристської групи, які беруть участь у поході зі своїми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що несуть за них повну відповідальність. Туристський досвід їм зараховується лише з віку, зазначеного в основних вимогах до віку та кількісного складу учасників туристських походів.

У походах III-V категорій складності одну третину членів групи можуть становити туристи з досвідом участі в походах на дві категорії складності нижче. У походах II категорії складності - з досвідом участі в походах 3 ступеня складності. При цьому дві третини учасників повинні мати відповідні туристський досвід і вік.

У походах вище III категорії складності при поділі групи в кожній підгрупі (екіпажі) можуть бути учасники віком старше 18 років з відповідним туристським досвідом.

10. Учасники водних походів I-III категорій складності повинні мати відповідний досвід походів у будь-якому класі плавальних засобів, а

починаючи з IV категорії складності, - у тому самому класі плавальних засобів або на байдарці.

11. Учасники лижних категорійних походів повинні мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід "холодних" ночівель) і вміти надавати долікарську допомогу при простудних захворюваннях та обмороженнях.

12. Для участі в спелеопоходах допускаються учасники:

у спелеопоходах I категорії складності: у горизонтальних необводнених печерах - з *13 років*, у вертикальних печерах - з *14 років*; у спелеопоходах II категорії складності: у горизонтальних - з *14 років*, у вертикальних - з *15 років*; у спелеопоходах III категорії складності: у горизонтальних - з *15 років*, у вертикальних - з *16 років*.

Проходження печер, у яких передбачається застосування апаратів для автономного дихання, дозволяється учасникам походів старше 18 років. Учасники та керівники таких походів повинні мати посвідчення плавця-підводника.

Тимчасовий поділ туристської групи, яка здійснює спелеопохід будь-якої категорії складності, на підгрупи допускається тільки при роботі в одній печері. У цьому разі кожна підгрупа повинна мати комплект життєзабезпечення, розрахований на непередбачені обставини в печері, не менше ніж на 2 доби. При проходженні вертикальних печер, починаючи з II категорії складності, та горизонтальних печер, починаючи з III категорії складності, у групі повинно бути не менше одного керівника або його заступника на чотирьох учасників.

13. Учасники категорійних походів з будь-якого виду туризму, а також учасники ступеневих водних походів повинні вміти плавати.

14. Учасники туристсько-спортивних походів, у яких використовуються технічні засоби пересування (автотуризм, мотоциклетний туризм), повинні мати відповідний досвід участі в походах на таких самих засобах пересування.

Вимоги до керівника туристської групи

1. Керівник, його заступник (заступники) туристської групи призначаються адміністрацією навчального закладу, який здійснює подорож.

Заступником керівника експедиції або походу призначається особа віком старше 18 років. Досвід заступника керівника повинен відповідати вимогам, які висуваються до досвіду учасників. Керівник і його заступник (заступники) повинні мати знання і навички з надання першої долікарської допомоги. Кількість заступників керівника визначається навчальним закладом, який здійснює туристські подорожі.

2. При проведенні місцевих експедицій та походів нижче 2 ступеня складності адміністрація навчального закладу, який здійснює подорож, за згодою керівника туристської групи та за умови забезпечення безпеки учасників замість заступника керівника може призначити помічника керівника (помічників) з числа учнів (для груп учнівської молоді) або студентів (для груп студентської молоді), які мають досвід участі в таких самих подорожах.

3. У разі проведення походів II-VI категорій складності керівник повинен мати досвід участі в поході тієї самої категорії складності в будь-якому виді туризму, а також досвід керівництва походом на одну категорію складності нижче у будь-якому виді туризму і при цьому повинен мати досвід участі та керівництва в подоланні локальних перешкод, характерних для заявленого походу, тієї самої категорії складності або на одну півкатегорію складності нижче.

4. У разі проведення некатегорійних туристсько-спортивних походів та експедицій з активними способами пересування, що включають елементи категорійних походів, а також категорійних походів, що включають елементи більш високих категорійних походів, керівник повинен відповідати вимогам

до керівників походів вищих категорій складності, елементи яких включені в дану подорож.

5. У разі проведення ступеневих водних походів і категорійного з будь-якого виду туризму керівник повинен вміти плавати та мати відповідний досвід участі і керівництва в тих самих класах плавальних засобів, що й у запланованому поході.

6. У разі проведення туристсько-спортивного походу в період міжсезоння керівник повинен мати досвід керівництва походом, що проводився в такий час, або походом тієї самої категорії складності, який здійснений у звичайних умовах.

7. У разі проведення некатегорійного походу, у якому передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, керівник туристської групи повинен мати досвід проходження локальних перешкод такої самої категорії складності та керівництва проходженням на півкатегорії (для водного та спелеотуризму - на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу.

8. У разі проведення комбінованих походів керівник туристської групи повинен мати відповідний досвід для проходження ділянок, що включені в маршрут комбінованих походів.

9. У разі проведення лижних походів керівник повинен мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід "холодних" ночівель) та вміти надавати долікарську допомогу при простудних захворюваннях та обмороженнях.

10. У разі використання під час проведення туристсько-спортивного походу технічних засобів пересування (автотуризм, мотоциклетний туризм) керівник повинен мати відповідний досвід керівництва або участі в походах на таких самих засобах пересування.

11. Якщо під час проведення спелеопоходу передбачається проходження печер із застосуванням апаратів для автономного дихання, керівник повинен мати посвідчення плавця-підводника та досвід роботи у сифонах.

Обов'язки і права керівника та заступника керівника туристської групи

1. Керівник туристської групи та його заступник (заступники) несуть відповідальність за життя, здоров'я учасників подорожі відповідно до законодавства, а також за виконання плану заходів, зміст оздоровчої, виховної і пізнавальної роботи, правил протипожежної безпеки, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо.

2. Керівник туристської групи та його заступник (заступники) зобов'язані:

2.1. При підготовці та проведенні будь-яких туристських подорожей:
забезпечити підбір учасників подорожі відповідного віку та туристського досвіду;

ознайомити учасників подорожі з цими Правилами;

провести цільовий інструктаж учасників, помічників керівника з питань охорони праці та техніки безпеки під час подорожі з учнями та студентами, з обов'язковою реєстрацією в журналі встановленого зразка;

сприяти страхуванню учасників туристської подорожі;

отримати необхідну документацію та дозволи на проведення туристської подорожі;

провести збори батьків учасників туристської подорожі (для подорожей учнів та студентів віком до 18 років);

забезпечити під час подорожі додержання учасниками належного громадського порядку, санітарно-гігієнічних норм, виконання Правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, використання туристського спорядження, а також інших правил безпеки життєдіяльності.

2.2. При підготовці туристських подорожей з активними способами пересування:

до початку проведення туристської подорожі проконтролювати проходження медичного огляду всіма її учасниками;

при підборі групи врахувати туристську кваліфікацію учасників, їх фізичну, технічну та спеціальну підготовку, а також психологічну сумісність;

розробити план підготовки подорожі і розподілити між учасниками обов'язки згідно з цим планом, ознайомити учасників подорожі з їх правами та обов'язками;

організувати всебічну підготовку учасників подорожі, перевірити необхідні знання, уміння та навички, у т.ч. і вміння плавати, надавати долікарську допомогу та використовувати туристське спорядження, організувати необхідні тренування групи;

провести запобіжне інформування учасників подорожі про фактори ризику в запланованій подорожі і про відповідні заходи щодо запобігання травматизму;

разом з учасниками всебічно ознайомитись з районом подорожі, розробити раціональні основний та запасний варіанти маршруту подорожі та вивчити їх складні ділянки, способи та засоби їх подолання, а також аварійні варіанти виходу з маршруту;

підготувати відповідний картографічний матеріал, розробити план та графік подорожі, визначити контрольні пункти та терміни проходження маршруту, заходи з техніки безпеки, ознайомити з цими матеріалами учасників подорожі;

при потребі отримати консультації щодо маршруту в МКК або інших установах та організаціях;

узгодити з адміністрацією навчального закладу, що проводить туристську подорож, та МКК порядок дій при планових (у разі потреби) поділах групи на підгрупи, а також кандидатури керівників, заступників

керівників (помічників) підгруп, туристська кваліфікація яких відповідає вимогам, викладених у додатку;

організувати підбір та підготовку якісного групового та індивідуального спорядження, у т.ч. і спорядження для страховки, з урахуванням вимог техніки безпеки та специфічних особливостей конкретної подорожі (району подорожі, виду туризму, категорії (ступеня) складності походу, часу проведення подорожі тощо);

організувати підготовку та підбір продуктів харчування, складання кошторису витрат, з'ясувати можливості поповнення запасу продуктів на маршруті;

одержати, у разі потреби, дозвіл на відвідування району з обмеженим доступом (заповідники, заказники тощо);

оформити в установленому порядку маршрутні документи;

розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів на маршруті, якщо такі заплановано проводити;

направити до відповідної аварійно-рятувальної служби повідомлення (за наявності рекомендації МКК), не пізніше ніж за 10 днів до початку маршруту з активними способами пересування. Якщо маршрут проходить територією, що обслуговується декількома підрозділами, - направити повідомлення в кожний з них;

у разі потреби зміни маршруту, складу групи, термінів проведення або інших записів у маршрутних документах до від'їзду групи в подорож погодити ці зміни з адміністрацією навчального закладу, який здійснює подорож, та МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення подорожі, і повідомити про це аварійно-рятувальну службу, яка зареєструвала групу.

2.3. Під час проведення туристських подорожей з активними способами пересування керівнику та його заступнику необхідно:

дотримуватися затвердженого маршруту, робити, у міру можливості, відмітки в маршрутних книжках і маршрутних листах про проходження маршруту;

дотримуватися рекомендацій і вказівок МКК та відповідної аварійно-рятувальної служби;

забезпечити дотримання учасниками правил використання туристського спорядження, у т.ч. для страховки;

повідомляти телеграмою навчальний заклад, який здійснює подорож, а також відповідну МКК та відповідну аварійно-рятувальну службу про початок та закінчення подорожі, а також про проходження групою контрольних пунктів;

у разі зміни маршруту або складу групи за будь-яких обставин після виїзду в подорож повідомити про це при першій нагоді адміністрацію навчального закладу, який здійснює подорож, відповідну МКК та відповідну аварійно-рятувальну службу;

уживати заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників подорожі: зміна маршруту, припинення подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, а також у разі потреби надання допомоги потерпілому;

не допускати безпідставного поділу групи, відставання від групи окремих учасників, а також від'їзду окремих членів групи без супроводу одного із заступників керівника (від'їзд одного чи декількох учасників можливий лише за умови, що в групі два або більше заступників керівника);

у разі поділу групи призначити керівника підгрупи з числа своїх заступників та їх помічників (можливе призначення помічників керівника підгрупи з числа найбільш досвідчених учасників - учнів, студентів), що мають відповідний рівень туристської кваліфікації з урахуванням вимог, викладених у цих Правилах;

при аварійній ситуації (раптовому виникненні умов, що загрожують життю та здоров'ю учасників подорожі) ужити заходів щодо збереження

життя та здоров'я учасників, виходячи з конкретної ситуації та реальної наявності сил та засобів для ліквідації аварії;

при будь-якому поділі групи визначити підгрупам завдання для виконання, контрольні терміни, порядок дій і зв'язок;

у разі нещасного випадку керівник групи зобов'язаний: терміново організувати надання першої долікарської допомоги потерпілому та його доставку до лікувальної установи, викликати, при потребі, найближчу аварійно-рятувальну службу; повідомити про випадок, що стався, керівника навчального закладу, що проводить подорож, відповідну МКК та інші відповідні служби; до прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому стані, у якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю оточення);

організувати, при потребі, оперативну допомогу іншій групі, що перебуває в даному районі і потребує допомоги.

3. Після закінчення туристської подорожі керівник і його заступники спільно з учасниками в обумовлені строки оформляють звіт про подорож і подають його навчальному закладу, який здійснює подорож.

Звіт про експедицію або туристсько-спортивний похід з активними способами пересування подається у відповідну МКК.

4. Керівник туристської групи має право:

у разі потреби і за наявності в групі не менше двох заступників керівника передати керівництво своєму заступнику за умови, що в наказі на проведення туристської подорожі обумовлено, кому може передаватися керівництво в екстремальних ситуаціях. Про передачу керівництва керівник групи повинен повідомити навчальний заклад що здійснює подорож;

звертатися у вищі відомчі і туристсько-спортивні організації при незгоді із оцінкою його дій під час подорожі;

ураховуючи фізичний, технічний та моральний стан групи або окремих учасників і свій власний, припинити подорож і зняти групу з маршруту.

Обов'язки та права учасника туристської подорожі

1. Учасник туристської подорожі зобов'язаний:

- брати активну участь у підготовці подорожі і складанні звіту про неї, сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки;
- своєчасно виконувати розпорядження керівника туристської групи та його заступника, помічників;
- у період підготовки до подорожі пройти медичний огляд у закладі охорони здоров'я і подати довідку про стан здоров'я керівникові;
- своєчасно повідомляти керівника туристської групи або його заступника про погіршення стану здоров'я чи травму;
- виконувати правила пожежної безпеки, правила безпеки на воді, правила поведінки в лавинонебезпечних районах та інші правила особистої та колективної безпеки, володіти необхідними навичками страхівки та самострахівки у поході, а також знати способи запобігання травматизму і надання долікарської допомоги;
- дотримуватися правил використання туристського спорядження;
- при знаходженні зброї, вибухонебезпечних та незнайомих предметів не торкатися і не зрушувати їх з місця. Про місцезнаходження таких предметів терміново повідомити керівника туристської групи або його заступника, які при першій нагоді зобов'язані повідомити про знахідку відповідні місцеві органи;
- дбайливо ставитись до природи, пам'яток історії, культури.

.2. Учасник має право:

- користуватися туристським спорядженням навчального закладу, який здійснює подорож, на встановлених умовах;
- брати участь у виборі і розробці маршруту;
- після подорожі брати участь у зборах групи з оцінки дій учасників подорожі, у тому числі і своїх власних.

Оформлення маршрутної документації для проведення туристських подорожей з активними способами пересування

1. Документом для проведення походів I-VI категорій складності та некатегорійних походів, які включають елементи походів II-VI категорій складності, є маршрутна книжка.

Документом на проведення некатегорійних походів є маршрутний лист.

2. Документи на похід (маршрутна книжка або маршрутний лист та їх копії, довідки про туристський досвід учасників та керівника, картографічний матеріал та інші документи, які потрібні для випуску групи на маршрут) подаються до МКК з відповідними повноваженнями не пізніше ніж за 10 діб до початку походу (без урахування часу на пересилання документів) з урахуванням графіка її роботи.

Маршрутні листи для здійснення місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів реєструються навчальними закладами, які здійснюють подорожі.

3. Якщо категорія складності походу перевищує повноваження МКК, то маршрутні документи з попереднім висновком МКК направляються до тієї МКК, що видала повноваження відповідній МКК. Якщо з тих чи інших обставин МКК, що видала повноваження, не може забезпечити розгляд документів, то останні направляються до Центральної МКК Федерації спортивного туризму України.

4. При позитивному висновку відповідної повноважної МКК про можливість здійснення групою заявленого походу керівнику туристської групи видається зареєстрована та підписана головою (заступником голови) МКК маршрутна книжка, маршрутний лист зі штампом МКК, а також бланк повідомлення аварійно-рятувальної служби, яка обслуговує територію, де проводиться подорож. Після заповнення бланк повідомлення завіряється

підписом голови (заступника голови) МКК і штампом МКК. У разі потреби до маршрутної книжки вносяться особливі вказівки і рекомендації групі, місце реєстрації групи у відповідній аварійно-рятувальній службі перед виходом на маршрут.

5. Усі вказівки МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення походу, заносяться до маршрутної книжки і є обов'язковими для учасників та організаторів походу.

Керівник туристської подорожі й адміністрація навчального закладу, що проводить похід, не мають права вносити зміни до маршрутних документів без відома МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення походу.

6. Видача довідок про зарахований похід здійснюється МКК після розгляду звіту про туристсько-спортивний похід.

ВИМОГИ

до досвіду та віку учасників, керівників, заступників керівників 1-3-денних походів, екскурсій, а також експедицій без активних способів пересування та кількісного складу туристських груп у них

Вид заходу	Туристичний досвід керівника (мінімальний)	Кількісний склад групи		Мінімальний вік	
		учасник	керівник, заступник, помічник (не менше)	учасник	керівник заступник
Походи: 1 - денний похід	участь у походах	6-30	1+1+*	7	18
2-3 денний	участь у 3-денному поході	6-15	1+1+*	8	18
Екскурсії	участь в екскурсії	10-40	1+**	7	18
Експедиції без активних способів пересування	керівництво експедиціями або участь у поході	6-40	1+1+*	7	18

(*) Кількість заступників (помічників) керівників туристських груп визначається адміністрацією навчального закладу, що проводить подорож.

ВИМОГИ
до туристського досвіду учасників і керівників
туристсько-спортивних походів

Ступені складності (ст.с), категорії складності (к.с.) походів	Потрібний досвід участі та керівництва в походах з даного виду туризму		
	Учасник	Керівник	
		участь	керівництво
1 ст.с.	1-денний похід	2 ст.с.	1-денний похід
2 ст.с.	1 ст.с.	3 ст.с.	1 ст.с.
3ст.с.	2 ст.с.	1 к.с.	2 ст.с.
I	3ст.с.	I к.с.	3ст.с.
II	I к.с.	II к.с.	I к.с.
III	II к.с.	III к.с.	II к.с.
IV	III к.с.	IV к.с.	III к.с.
V	IV к.с.	V к.с.	IV к.с.
VI	V к.с.	VI к.с.	V к.с.

(*). Допускається заміна участі в поході VI к.с. керівництвом двома походами V к.с.

Основні нормативи туристсько-спортивних походів

Вид туризму та характеристика походів	Категорії складності						Ступені складності			
	I	II	III	IV	V	VI	1-3 денні	1	2	3
Тривалість походів у днях (*) (не менше)	6	8	10	13	16	20	1-3	3	4	6
Протяжність походів у км (не менше): пішохідних	130	160	190	220	250	300	до 30	30	50	75
лижних	130	150	170	210	240	300	до 30	30	50	75
гірських (**)	100	120	140	150	160	160	до 25	25	50	60
водних (на гребних судах та плотах)	150	160	170	180	190	190	до 25	25	40	60
на велосипедах	250	450	650	800	1000	-	до 50	50	80	120
на мотоциклах	1000	1500	2000	2500	3000	-	-	-	-	-
на автомобілях	1500	2000	2500	3000	3500	-	-	-	-	-
скелеопходів (кількість печер)	5	4-5	1-2	1-2	1	1	до 3	3-4	2-3	1
вітрийних	150	200	300	400	500	-	-	-	-	-

(*) Додаткові умови викладені в пункті 1.7 Додатку А.1.

(**) Для ступеневих походів - пішохідні в горах.

Організація харчування у поході

Складаючи меню для походів бажано враховувати вимоги до продуктів харчування:

1. Висока калорійність (близько 3-3,5 тис. ккал на одну людину в день для пішохідних походів першої категорії складності);
2. Правильне співвідношення білків, жирів і вуглеводів – приблизно 1:1:4 (для категорійних походів з гірського туризму – 1:1,5:4,5);
3. Наявність різноманітних вітамінів;
4. Стійкість до псування при тривалому збереженні;
5. Різноманітність раціону (досягається шляхом застосування різних приправ, соусів, спецій і т.д.);
6. Порівняно невеликий обсяг і вага (приблизно 800-900 г сухих продуктів для однієї особи на день походу);
7. Висока якість (дотримання контрольних термінів споживання продуктів, зазначених на упаковці).

Різноманітні форми активної діяльності та їх інтенсивність й тривалість суттєво впливають на витрати енергії. Однак, залежно від умов і волі людини вони можуть значно зменшуватись або збільшуватись.

Зміна інтенсивності обміну речовин і енергії відбувається під час виконання не лише фізичних навантажень, але й залежить від підготовленості організму, тобто від тренуваності, вона може бути зумовлена емоційним станом та змінюватись під впливом метеорологічних умов: температури й вологості повітря, сили вітру, атмосферного тиску тощо.

Основним джерелом енергії є вуглеводи, які дають до 70-75 % необхідної енергії. Білки й жири використовуються здебільшого для утворення нових клітин й правильного процесу травлення.

При розробці меню походу складається добовий раціон з урахуванням наступних значень запасу білків, жирів і вуглеводів.

№	Назва продуктів	Білки (г)	Жири (г)	Вуглеводи (г)	Калорійність (ккал)	Рекомендована норма на 1 особу (г)
		На 100 грам продукта				
1	2	3	4	5	6	7
Хлібобулочні вироби						
1	Хліб пшеничний	8	1	52	230	320 (на день)
2	Хліб житній	6	1	46	200	320 (на день)
3	Сухарі	10	2	75	370	160 (на день)
4	Печиво сухе	12	14	60	420	20
5	Пряники	9	-	72	330	20
6	Макаронні вироби	10	1	75	340	100
7	Бублики	9	1	57	272	20
М'ясні вироби						
8	Яловичина тушкована	17	18	-	230	50
9	Свинина тушкована	15	35	-	380	50
10	Тушкована курятина	20	4	-	110	50
11	Паштет м'ясний консервований	10	12	-	174	20
12	Паштет з печінки консервований	15	25	-	302	20
13	Корейка копчена	11	47	-	460	30
14	Ковбаса варено копчена	18	36	-	420	30
Рибні вироби						
15	Шпроти в олії	17	32	-	360	30
16	Риба в томаті	15	8	7	160	30

17	Салака копчена в олії	18	32	-	380	30
Молочні продукти						
18	Молоко сухе	38	1	50	350	20
19	Молоко згущене	7	9	55	335	30
20	Сир твердий жирний (50% жирності)	25	30	3	375	30
Жири						
21	Масло вершкове	-	80	1	730	20
22	Соняникова олія	-	94	-	880	за умов походу
23	Сало	-	82	-	840	30
Крупи						
24	Рис	8	-	78	350	80
25	Гречка	13	2	68	330	80
26	Пшенична	11	1	67	335	80
27	Манна	11	-	73	320	60-70
28	Вівсяна	12	6	65	340	60-70
Вуглеводи						
30	Цукор	-	-	100	410	60-70
31	Мед	-	-	75	320	10
32	Карамель льодяникова	-	-	90	360	10
33	Цукерки шоколадні грильяз	5	27	62	515	10
34	Шоколад чорний	6	35	50	545	20
35	Шоколад молочний	6	40	45	555	20
36	Халва	12	30	45	500	30
Овочі свіжі та консервовані						
37	Картопля	2	-	17	80	150
38	Цибуля	1	-	10	40	20
39	Часник	6	-	6	45	10
40	Ікра кабачкова	2	10	7	130	50

41	Перець з овочами консервований	2	6	10	100	60
42	Гриби білі сушені	30	13	30	360	10
Інші продукти						
43	Фрукти сушені	2	1	65	235	5-10
44	Курага	5	-	65	285	10
45	Ізюм	2	-	70	290	10
46	Чорнослив	2	-	65	270	10
47	Яблука сушені	3	-	68	285	10
48	Лимони	-	-	9	40	5
49	Горіхи лісові	15	60	8	635	10
50	Горіхи волоські	14	56	11	620	10
Напої						
51	Чай	-	-	-	-	3
52	Кава	-	-	-	-	5
53	Какао	5	5	22	200	10
54	Кисіль фруктово-ягідний	-	-	17	70	10
Приправи						
55	Сіль					10
56	Перець чорний					2
57	Лавровий лист					3
58	Майонез	-	60	-	570	10
59	Гірчиця	-	10	11	182	5